

MAKAI PÉTER KRISTÓF

**BRIDGING THE EMPATHY GAP: REPRESENTING NEUROLOGICAL
DIFFERENCE IN CONTEMPORARY AUTISM NOVELS**

Témavezetők:

Kérchy Anna és Cristian Réka Mónika

2015

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Angol nyelvű irodalmak és kultúrák
doktori alprogram
(2011-2014)

A DISSZERTÁCIÓ TARTALOMJEGYZÉKE

Acknowledgements	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Personal Preface: How I Got Here	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 1 – Introduction: Literature, Science and The Humanities Meet Autism	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 2 – The Use of Consilient Literary Interpretation in Reading the Autism Novel ..	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 3 – Autism’s Career in Psychology: Lighting Candles in A Dark Maze	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 4 – Autism as Disability: Critical Studies of the Condition	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 5 – The Travelling Concept of ‘Theory of Mind’ in Philosophy, Psychology, Literary Studies and its Relation to Autism	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 6 – Contextualising the Autism Novel in Contemporary Culture: Constructing Fascinating Narratives	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 7 – The Curious Emergence of the Neurological Other at the Turn of the Millennium: Mark Haddon’s Representation of the Autistic Mind	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 8 – Thinking at the <i>Speed of Dark</i> : Elizabeth Moon’s Lessons in Bioethics and Normativity	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 9 – Vulnerable Minds: Claire Morrall’s Novel of Neurocosmopolitanism and Nurturing a Nerdy Next Generation	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 10 – Reaching out, beyond empathetic boundaries: Jodi Picoult’s Optimism about Mind-reading, Agency and Authorship	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Chapter 11 – Final Observations and Closing Remarks	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Glossary and Common Abbreviations	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
Bibliography	Hiba! A könyvjelző nem létezik.

TÉZISEK

A disszertáció célkitűzései

Doktori értekezésem legfőbb célja az, hogy koherens, integrált irodalomelméleti keretbe foglalja azokat a XXI. század első évtizedeiben megjelenő regényeket, amelyekben az autizmus központi szerepet kap, majd szoros szövegolvasással ráirányítsa a figyelmet az autizmus toposzaira és az elbeszélés narratív stratégiáira négy kortárs angolszász autizmusregényben. Munkám során azokat a műveket tekintem autizmusregényeknek, amelyeknek legalább egyik, belülről fokalizált főszereplője könnyen felismerhető autizmusjegyeket mutat, vagy maga beszél megélt autizmusáról. Az értekezés ezért négy regény köré, Mark Haddon *A kutya különös esete az éjszakában* c. műve, Elizabeth Moontól *A sötét sebessége*, Claire Morrall *The Language of Others* c. regénye, valamint Jodi Picoult *Házirendje* köré építi fel értelmezői keretét. Ezekben a művekben azt vizsgálja a disszertáció, hogy miként képződik meg az autizmusra jellemző, eltérő elmeműködés a szöveg szintjén, ill. hogyan foglalják a szerzők és szereplők az autista személyt a fogyatékoság diskurzusaiba a regényeken belül.

Az értekezés irodalomelméleti vállalása, hogy konstruktív kritikáját nyújtsa a kognitív irodalomelmélet egyes, autizmust (is) érintő állításainak. Először is a naív tudatelmélet (*Theory of Mind*) szerepét vizsgálom meg az irodalmi mű befogadásában, pontosabban azt, hogy milyen irodalomértelmezési lehetőségeket vázol föl egy, a tudatelméletet középpontba helyező olvasási stratégia. Szintén célom, hogy az autizmussal kapcsolatos pszichológiai tudások ismertetése révén árnyaljam azt a kognitív kritikában kissé leegyszerűsített autizmusképet, amelyben az autizmussal élő személyek teljesen híján vannak az elmeolvasási képességnek. Ugyanígy igyekszem megcáfolni azt a vélekedést is, hogy az elmeolvasási képesség hiánya áthidalhatatlan különbségeket okoz az autizmus neurotípusában. Épp ezért, a kognitív irodalomtudomány gyermekbetegségeit kiküszöbölendő, más fontos tudományterületek (mint pl. a klinikai/kísérleti pszichológia, vagy a fogyatékoságtudomány) eredményeire támaszkodva alakítok ki egy interdiszciplináris értelmezői horizontot, amelyen belül az irodalomkritika hatékonyan tud reagálni a regényekben megjelenő ellendiskurzusokra, az autizmus erényei mellett kiálló hangokat, iskolákat pedig be tudja emelni az irodalomelmélet fősodrába.

A regények értelmezése azt a célt szolgálja, hogy a felépített értelmezői keret érvényességét, érzékenységét próbára tegye egy szerteágazó, más-más ideológiai és műfaji megfontolásokkal operáló szövegkorpuszon. Az elemzések főbb vizsgált témái közé tartozik a figyelem, a tettetés (*pretence*), a mintha-játékok (*make-believe*), a képzelet, ill. a fiktív művek befogadásának nehézségei az autizmussal élő és tipikusan fejlődő szereplők viselkedésében, lelki életében. Ezen felül nagy hangsúlyt fektetek a narratív kompetenciák tetten érhető sajátosságaira, amelyek fel-felbukkannak az autista elbeszélők történeteiben. Ilyenek például az elbeszélés menetét megakasztó, listaszerű betétek, dokumentarista kiselőadások, a túlzóan mimetikus diagramok, melyekkel a normatív narráció önreflexív kritikáját fogalmazzák meg a szerzők. Előterbe helyezem a diegetikus szerzőiség problémáját: a regények szereplői gyakran maguk is írásra adják a fejüket, noha komoly gondjaik akadnak a gondolataik, lelkiállapotuk kifejezésével, egyes szereplők esetében pedig külső személy avatkozik közbe, hogy normalizálja a készülő történetet. Ezeken a témákon keresztül követem végig, hogy válnak az autizmusregények szereplőiből kritikus olvasók, szerzők és autonóm személyiségek.

A korábbi, autizmust érintő irodalomelméleti munkák és a dolgozatom tárgyát képező autizmusregények kritikai recepcióját egyöntetűen jellemzi az empirikus tudományokhoz (kísérleti pszichológiához, megismeréstudományhoz, neurológiához) fűződő ambivalens viszony. Egyfelől a kognitív irodalomtudósok (pl. Lisa Zunshine, Alan Palmer, David Herman, kisebb mértékig Stefan Iversen, Brian Boyd vagy H. Porter Abbott) előszeretettel merítenek a pszichológusok, idegtudósok írásaiból, és e tudományterületek szókincséből, hogy jobban meg tudják világítani, miért is olyan egyedülálló az irodalomolvasás élménye. Másfelől viszont az átvett fogalmakat sokszor gyanútlanul alkalmazzák, nem teszik tudománytörténeti kontextusba, nem tájékozódnak kellőképpen bizonyos kutatási irányok és szemléletmódok alternatíváiról, az empirikus tudományterületekkel szembeni kritikájukból kifelejtik annak tüzetesebb áttekintését. Nem mintha az autizmus pszichiátriai, ún. deficitmodellje nem szorulna kritikára – az autistákról szóló pszichológiai szakirodalom gyakorta a *hiányzó* kognitív és társas képességek felől definiálja vizsgálódásainak tárgyát, nem pedig az autisták *meglévő erősségeikből* építkező, eltérő képességprofilja felől. Ebből fakadnak a klinikai pszichológia fogyatékkeremtő (*disabling*) hatásai, amennyiben az autistákat retorikai eszközökkel szorítják bele a fogyatékoság kártékony diskurzusába.

A disszertáció tehát ezeknek a hibáknak a kiküszöbölésére kezdi el vegyíteni az empirikus kutatásokat a spekulatív, evolúciós magyarázatokkal, a kritikus tudományszemléletet a kreatív szövegértelmezéssel, a történeti kontextust a legújabb kísérleti eredményekkel. E. O. Wilson „egybecsengőnek” (*consilient*) nevezi azt a látásmódot, amelyben az egyes tudományterületek egymásra támaszkodva alkotnak egy egyre pontosabb, egyre nagyobb magyarázóerővel bíró világképet. Ebben a szemléletmódban a humán tudományok (pl. az irodalomtudomány) által megfogalmazható állításokat korlátozzák a többi tudományterületen empirikusan igazolt ismeretek vagy ésszerű spekulációval felállított hipotézisek, az érvényeseket viszont megerősítik. Marcus Nordlund ennek a metatudományos keretnek a mintájára dolgozza ki az egybecsengő irodalomértelmezés (*consilient literary interpretation*) hermeneutikai rendszerét.

A rendszeren belül Nordlund három alelméletet különböztet meg: a valóság elméletét, a szöveg elméletét és a kontextus elméletét. A valóság elmélete azt írja le, hogy az olvasó a szöveg befogadásakor milyen megismerési mechanizmusokat alkalmaz, milyen olvasási stratégiákkal és előfeltevésekkel indul neki egy szöveg értelmezésének. Ebbe olyan eszközök is beletartoznak, mint pl. a már korábban is említett elmeolvasás v. naiv tudatelmélet képessége, vagy a Marie-Laure Ryan által „minimális eltérés elvének” (*principle of minimal departure*) nevezett várakozás, amely kimondja, hogy az olvasó a szöveg világának minden olyan aspektusára a való életben megszerzett ismereteit fogja alkalmazni, amelyik egybevág a való életben szerzett tapasztalataival. Ez vonatkozik a neurotipikus elmetulajdonításra is. A kontextus elméletének lefektetésekor azokat a fontosabb diskurzusokat veszem számba, melyek közrejátszanak az autizmus fogyatékoságként való értelmezésében, és az olvasóközönség számára elérhetőek lehetnek egy autizmusregény olvasásakor. Ide tartoznak a tudománynépszerűsítő vagy ismeretterjesztő kötetek, amelyekben megjelenik az autizmus, az autisták önéletrajzai, az önszerveződő neurodiverzitás-mozgalom írásai, ill. a popkultúrában felbukkanó szereplők, akik a spektrumra illenek. A kontextus elméletéhez hozzájárul még az informatika korának egyik közhelye, hogy az autisták egy jelentős része informatikus, vagy a számítógépek világában él. Ennek mégis az a következménye, hogy közvetett módon az egész társadalom szociális képességeire kihatással vannak: az autizmus beépül a korszellembé. Ezt az olvasatot kiemelt értelmezési stratégiaként kezelem. Végül az olvasás elméletének kidolgozásában egy interdiszciplináris háló lesz a segítségemre, amely a filozófiában

a „más elmék problémájából” kiinduló esztétikai talányt, a fikció paradoxonát kíséri végig a társas megismeréstudomány, az elméleti pszichológia, valamint az irodalomtudomány tükrében. Itt azt összegzem, hogy a különféle tudományterületek miként állnak hozzá a nem létező szereplőkkel együtt érző olvasók empatisz képességeihez, és az autizmus milyen figurális szerepet játszik a normatív empatisz- és (elme)olvasási modell legitimálásában.

Az autizmus klinikai pszichológiáját egyértelműen történeti fejlődésként értelmezem, melynek sok gyermekbetegséget kellett kinőnie, mire átfogó képet tudott adni az autizmus jelenségéről, még ha eddig nem is adott egyértelmű magyarázatot minden vetületére. Már a kórkép klinikai leírását megelőzően is lejegyeztek olyan „vad gyerekeket”, akiknek a viselkedése összeegyeztethető mai, autizmusról alkotott ismereteinkkel, ezért feltételezhető, hogy jóval az 1940-es évek előtt is élhettek ezzel a fogyatékkal együtt emberek. Áttekintésemben két megközelítést vetek össze, az autizmus ún. pszichogén hipotézisét (melyek a szülő és gyermek viszonyában értelmezi a zavar kialakulását) és a genetikai-neurológiai magyarázatokat, majd feltérképezem, hogy a különféle etiológiai elképzelések hogyan formálták a kutatások csapásirányát. Külön figyelmet szentelek az amerikai pszichiátria alapkiadványának, a DSM-nek, végigkövetem változásait mind az öt kiadásán át, ezt követően pedig, Vakitzri és MacDonagh kritikus elemzésének tudatában mutatom be, hogy a kiadvány milyen módszerek révén intézményesíti a kognitív kulturális hegemoniát. Ellenpéldaként veszem a fogyatékságtudomány eszköztárát, amellyel a kritikusok fel tudják tární a normatív elmefelfogás hatásait az autizmussal élő személyek énképére, és ismertetem az autista aktivisták körében kidolgozott neurodiverzitás fogalmát. Kiállok amellett, hogy a tudományos eredmények összeadódnak és egymásra épülnek, de a sok zsákutca miatt nem követtek egyenes utat, továbbá rámutatok, hogy az aktivizmus és a fogyatékságtudományi diskurzus hatására a kognitív tudósok, mint például Simon-Baron Cohen vagy Barry Prizant is másképp kezdtek el beszélni az autizmusról. Képviseletem a hozzátartozók hangját is, akik gondviselőként arra figyelmeztetnek, hogy ha csupán erősségei alapján határozzák meg az autizmust, akkor nagyon sok frusztrációban lesz részük a spektrumon élőknek, és eleshetnek bizonyos támogató programoktól, ezért fontos, hogy a nehézségeiket is számon tartsuk.

Az irodalmi ábrázolásokhoz közelítve, még a kontextus elméletébe veszem bele az autizmussal kapcsolatos két non-fiction műfaj elemzését, egyfelől az autista önéletírások, másfelől a „támogatott kommunikációval” (*facilitated communication*, FC) íródott művek hatását az autizmusregényekre. Ez a két testvérdiskurzus a szerzőiség problematikáját domborítja ki a regényeken belül, mivel több szereplő is írói babérokra tör. Míg sokáig az autista írók vallomásait óvatoskodó fenntartásokkal fogadta a klinikai diskurzus, mint pl. Temple Grandin Margaret Scarianóval közösen írt könyvét, mivel az feltételezték, hogy a társszerző jelentősen változtatott az autista író narratíváján, addig a fogyatékságtudomány egyes képviselői nagyszerű írói teljesítményként állítottak be olyan műveket, amelyeknél a lejegyzett művet nem tekinthetjük önálló szerzői munkának. Ezekkel a fejleményekkel kapcsolatban arra a megállapításra jutok, hogy az autizmusregények mindkét diskurzusból merítenek, de markánsan szembeállítják magukat mindkettővel. Főképp azért, mert bár autista életéről szólnak, az írók több szereplő szemszögéből írják meg a történetet, még ha domináns is bennük a vallomásos, szubjektív jelleg. Másrészt viszont neurotipikus (azaz „normális”) szerzők autista hangot vesznek fel, amivel imitálják az FC-vel lejegyzett könyvet szerzői dinamikáját, noha ezt annál jóval etikusabb módszerekkel teszik. Összességében véve az autizmusregények önreflexív szerzői játékaikkal, komplex társas viszonyrendszerek ábrázolásával és a könyvek tematikus fókuszálásával önálló, polifonikus hangnemet ütnek meg, amelyben egyedi eszközökkel szólaltatják meg az autista elmét.

Ilyen eszközöket keresek a kognitív narratológiai és irodalomelméleti munkák fogalomrendszerében, több releváns kérdés feltevésével. Először is: olvasható-e az autista elme? Vagy csak egy neurotipikus olvasónak nem? Mire kell figyelni, miben más a regényekben megjelenő autista elmeműködése egy fókuszált neurotipikus karakterétől? Megbízható narrátorok-e? Milyen mintázatok szervezik az általuk alkotott szövegeket, hogyan viszonyulnak ezek a tipikus narratíva felépítéséhez? Az autista elme olvashatóságának ügyében Stefan Iversen és H. Porter Abbott kommentárját használom fel, akik Melville „Bartleby, az írnok” c. novellája, illetve a mesebeli átváltozástörténetek kapcsán alkotják meg az „olvashatatlan elme” (*unreadable mind*) és a „természetellenes elme” (*unnatural mind*) fogalmát a narratológiában. Mindkét szerző visszanyúl a kognitív elmetudományok és a pszichológia eredményeihez, de a szakirodalom részleges, integrálatlan szemelvényezése miatt nem tudnak kellően produktív dialógust kezdeményezni ezekkel a szakterületekkel, pedig mindkét fogalom megmenthető, ha jobban szeretnénk érteni, miért olyan ösztönösen furcsa nekünk egy Bartlebyhez hasonló, a kognitív normáknak és a könnyű olvashatóságnak ellenszegülő karakter.

A narratológia két alapfogalmának, a narrativitásnak és a történet elmondhatóságának (*tellability*) bevetésével fény derül arra is, hogy mitől olyan nehézkes olvasni egy egyébként szórakoztató irodalmi művet. Az autizmusregények ugyanis megkérdőjelezzik a neurotipikus elbeszélés normáit és struktúráját. Feltűnően sok ezekben a művekben a nem-narratív fejezetek, a listák, a különféle ábrák, amelyek kizökkentik az olvasót a regény befogadásának hagyományos menetéből. Az E/1.-ben ábrázolt elbeszélők eltérnek a tárgytól, a cselekmény rovására kezdik el bontogatni kedvenc témáikat, amelyek bármennyire érdekfeszítőek is, az aktuális helyzetükre csak nagy jóindulattal vonatkoztathatóak. A leírások nagyon részletesen, mondhatni mérnöki pontossággal ismertetik a diegetikus teret és a tárgyakat, azonban az esetek többségében a narrátorok hallgatnak a szereplők belső világáról, sőt, még a lélek testre vetülő, nonverbális jegyeiről is. Egyfajta behaviorista narratívát kapunk, amelyben az autista szempontkarakterek információszegeény leírásaiból kell következtetnie az olvasónak az affektív cselekményre. Ebben a tipikus olvasót segíti az élete során elsajátított kognitív sémák és forgatókönyvek, amelyeket rugalmasan tud alkalmazni új társas szituációk értelmezésére, még akkor is, ha csak egy-egy jelentésmorzsára támaszkodhat. Így történhet meg, hogy bár ezek a társas megismerési folyamatok sérülnek az autizmusban, és meg is jelennek az elbeszélésben, mégis értelmezhető marad a teljes narratíva.

A doktori értekezés szerkezete

Az elméleti alapoó fejezetek az alábbi módon épülnek egymásra: a bevezetőnek szánt 1. fejezetben pozicionálom magam a kutatásom tárgyához, bemutatom, milyen úton jutottam el korábbi kutatásaimból az autizmus irodalmához. A 2. fejezetet leginkább a disszertáció *ars poeticájának* nevezhető: ebben a részlegben fejtem ki az interdiszciplináris keret motivációit, azokat az akadályokat, amelyekbe szűkebb, diszciplináris fókuszú olvasatok beleszaladnak. A 3. fejezet részletes áttekintését adja az autizmus klinikai karrierjének, amelyben rámutatok, hogy az elmeolvasási képesség mellett milyen területeken jelenik még meg az autizmus eltérő elmeműködése, és ezekre a neurológiai/megismerésbeli különbségekre milyen pszichológiai elméletek születtek. A 4. fejezet az előtte levő fonákja: ebben a szövegrészben tekintem át az autizmus patologizáló modelljének kritikáját és az autizmus megjelenésének történeti feltételeit. Továbbá itt dolgozom fel a neurodiverzitás mozgalmának követeléseit, felvázolom az értelmi

fogyatékoság címkéjének és elutasításának etikai dilemmáit. Egy rövidebb, különálló szekcióban elemzem az autista önéletírások klinikai kommentárját és a szerzőiség általános kérdéseit.

Az 5. fejezet az értekezés irodalomelméleti lelke: egy vaskos fejezetben taglalom a tudatelmélet fogalmának hosszú vándorútját a humán- és reáltudományokban, illetve itt vizsgálom meg, hogy az irodalomtudomány milyen célokra használta fel a fogalmat, és milyen áron. Itt fejtem ki, hogy a kognitív irodalomkritikusok az elmeolvasás és az elmevakság fogalmaival, hamis premisszákból vezetnek le az ép tudatelméleti képesség fontosságát az olvasó ember számára, ez a hamis premissza pedig az autizmus felületes félreolvasásából következik. Szintúgy ebben a fejezetben foglalkozom a recepcióelmélet kognitív szárnyának egyik jeles képviselőjével, Norman Hollanddal. Pszichológiai alapú esztétikája nagyban épít az autizmus Colin Martindale által felvázolt modelljére, amelyet kritikával illetek. Az autista elbeszélés narrativitásával kapcsolatban e helyütt jegyzem meg, hogy egy alakulóban levő diskurzus, amelyhez a neurotipikus szerzők regényei is nagyban hozzájárulnak. Egyetértek Ian Hacking megállapításával, aki szerint még csak most körvonalazódik egy új nyelvi játék, amely arról szól, hogy az autizmus élményeit szavakba öntjük. Végül itt kerítek sort arra, hogy a fiktív autista elme olvasására kidolgozott értelmezői stratégiákat górcső alá vegyem, és a természetellenes narratológia kritikai vizsgálatával olvashatóbbá tegyem az olvashatatlan elméletet. A 6. fejezet az utolsó kontextuális szakasz, amelyben az autistaelbeszélések tipológiáit veszem sorra, felsorakoztatom azokat a trópusokat, melyeket az irodalmi fogyatékoságtudomány eddig felállított, és elkezdem összekötni a száraz, taxonómikus rendszert a szövegeimmel.

Négy, különálló fejezetben vetem alá szoros szövegolvasásnak a kiválasztott regényeim, tartva a kronológiai sorrendet. A 7. fejezet *A kutya különös esetével* foglalkozik, ahol a narratív kompetenciák eltéréseiből kiindulva vázolom fel egy neuroatipikus narratológiai látásmód lehetőségeit, tulajdonságait. Idetartozik Christopher, a főhős kezdetleges elbeszélői készsége, a krónikákra jellemző, szeriális narráció, az irrelevánsan részletgazdag leírások, a közös társas forгатókönyvek hiányából adódó, redundáns eseményismertetés, illetve a tárgyközpontú ontológia (*object-oriented ontology*) megjelenése az elbeszélésben. A 8. fejezet tudományos és orvosetikai kontextusban értelmezi *A sötét sebességét*. A regényben megjelenő tematika és a normativitást folytonosan megkérdőjelező hangnem miatt bevezetem a „megismerés társas normái” kifejezést (*social norms of cognition*), amelyet Nicholas Dames eredetileg a kognitív irodalomtudomány viktoriánus előfutára, a fizioológiai regényelmélet jellemzésére vezetett be. Ezt a fogalmat alakítom át úgy, hogy az én használatomban már azokat a kogníciós elvárásokat jelentse, amelynek révén elkülönbözödik az autisztikus és a tipikus megismerési profil egymástól, majd ezt a folyamatot követem végig a regényben. A 9. fejezet az egyetlen magyarul meg nem jelent regényt, Morrall *The Language of Others*-ét elemzi. Jessica Fontaine történetében minden eddiginél markánsabban jelenik meg a genderspektus, amelynek gondos vizsgálatával feltárul előttünk, hogy az autizmussal élő személyt sajátos elmeműködése mennyivel sérülékenyebbé, kihasználhatóbbá tesz a machiavelliánus elmeolvasók számára. Nagy hangsúlyt fektetek a Jessicát és fiát, Joelt körbevevő szakemberek szakmai döntéseinek következményeire. Ezen a regényen mutatom be legrészletesebben, hogyan válik az autista személy a „normálisok” világában otthonosan mozgó, kétlaki, ún. neurokozmozopolita személlyé. A 10. fejezet Jodi Picoult *Házirendjében* dolgozza fel az autistáknak tulajdonított empatikus deficit káros hatásait. A szerzői empátia különböző stratégiáit, továbbá a neurológiai különbségek metaforáit értelmezem még ebben a szövegrészben. Végül visszatérek még arra, hogy az autonóm autista szerzőiség és az igényes lektúrirodalom (*middlebrow fiction*) műfaji optimizmusa miként hat az autizmusregények befogadói horizontjára.

A 11. fejezet zárja a disszertáció érdemi szövegét. Ebben összegzem az értekezés főbb pontjait, érveit, érdemeit. Legfontosabb megállapításom, hogy az autizmus nem kapott eddig elég figyelmet a kognitív irodalomkritikában, márpedig a kiegyensúlyozott, vakfolt nélküli, talán még neurokozmozopolitának is nevezhető irodalmi megismeréstudománynak illene számot vetnie az elméleti alapvetéseiben kitüntetett szerepet játszó autizmus jelenlétével. Az értekezést szövszedet és az idézett művek jegyzéke zárja.

A kutatás eredményei

Kutatásom elsődleges hozadéka, hogy visszahelyezi a korábban páriaszerepbe száműzött autizmust a kognitív irodalomtudományban őt megillető helyre, az értekezéssel megfosztom a patologizáló diskurzusok béklyóitól és egy interdiszciplináris közegbe integrálom. Bár legutóbbi közös munkájukban Lisa Zunshine és Ralph James Savarese elindultak ezen az úton, eddig legjobb tudomásom szerint nem készült el olyan tudományos mű, amelyben a kognitív narratológia fogalmait és keretrendszerét autizmussal foglalkozó regények olvasására használták fel. A disszertációm abban is úttörő kívánt lenni, hogy a kísérleti pszichológia eredményeit feldolgozza, relevanciájukat nyilvánvalóvá tegye a fogyatékoságtudomány ugyancsak szkeptikus közönsége felé is. A pszichológiai kutatások és a klinikai munka formálta és a mai napig alakítja az autizmussal élő emberek identitását és életvezetési stratégiáit, de a gondos kísérleteknek is köszönhetjük, hogy ma már nem az anyákat hibáztatjuk a gyermekük autizmusáért, ezek miatt tudjuk, hogy a autizmussal élő emberek társas képességei sokat fejlődhetnek. Ezen felül azt is demonstráltam, hogy a valós elmékről szóló diskurzusoknak haszna van a narratológiai fogalmak pontosabb alkalmazásában és felismerésében, legyen szó akár az olyan kézzel fogható dolgokról, mint a „gondolatközvetítés” (*thought report*) vagy olyan nehezen elképzelhető jelenségekről, mint a „társas környezetben elosztott kogníció” (*socially distributed cognition*).

Törekedtem rá, hogy a doktori értekezésben egyensúlyba hozzam egyfelől az irodalomtudósok közkedvelt metaforikus olvasatait, amelyben a szöveg elemeit szimptómaként értelmezik, másfelől pedig a fogyatékoságtudomány felől érkező etikai köteletséget, hogy komolyan vegyem az autistának ábrázolt szereplők nehézségeit, olvassak referenciálisan is, és ne a neurotipikus aggályok kifejeződését lássam a szövegben. Mivel az autizmusban egyaránt megjelenik a szó szerinti nyelvhasználat, a metaforák iránti érzéketlenség gondoljai és az eredeti, metonimikus fogalmazásmód, különösen kellett figyelnem rá, hogy milyen önreflexív technikákkal operálnak az írók, amikor az írás és a fikció befogadásának magától értetődő természetét problematizálják. Az írók fikciót fogyasztó személyekként ábrázolják autista szereplőiket, akik megtanulnak kritikusan olvasni és képesek saját történetüket megírni. Bár értelmezéseimben fontos mellékszálát képezett a regények reprezentációetikai állásfoglalása, valójában jobban foglalkoztatott a meglévő írói fogások kontextuális narratológiai elemzése.

Ezekkel kapcsolatban arra jutottam, hogy az autizmusregények kompozíciója és elbeszélői fogásai ellenszegülnek a neurotipikus olvasói elvárásoknak, az autista szereplők által alkotott történetek pedig nem felelnek meg, mert nem *akarnak* megfelelni a konvencionális narrativitás igényeinek. Ez nem kis részben az autizmussal élő személyek részletközpontú ingerfeldolgozásából, a társas relevancia iránti érzéketlenségükből, valamint a sérült pragmatikus nyelvhasználatukból következik. A regényekben az olvasó lépten-nyomon találkozik megakasztó listákkal, kiselőadásokkal, és gyakran nem kap elég kontextuális információt ahhoz, hogy szövegbeli bizonyítékok alapján vonhassa le a következtetést a szereplők lelkiállapotáról, hanem neki kell pótolnia azt, jó neurotipikus befogadó módjára, ahogy azt a recepcióesztétika alapjaiban lefektették. Ezek a sajátságok ugyanúgy kiütköznek Jacob diegetikusan íródó könyvében, mint

Christopher írásában, de a lírikus, nyelvvel kísérletező betétek megjelennek Lou percepcióiban is. A túlzóan részletes leírásokat szintén vissza lehet vezetni a hús-vér autisták eltérő kognitív mintavételi rendszerére (*cognitive granularity*), amely másképp méretezi a befogadható ingereket. Ez a típusú érdeklődés David Herman munkásságából ered, aki a fókuszált szereplő elmeműködéséhez elengedhetetlennek tartja a leírások granularitásának vizsgálatát. A szövegekben ez úgy jelenik meg, hogy az autista szereplők nem-hierarchikusan észlelik a környezetüket, nem található elbeszélésükben az az antrópikus torzítás (*bias*), amely a tipikus elme sajátja. Ebben a tekintetben a listák, felsorolások gyakorisága a legjobb példa rá, hogy az ilyen mellérendelő világképben az autista szereplők nem ok-okozati összefüggéseket keresnek – a lista, ha jellemzi is az autista szereplőt, nem beszél el, csak tallóz lelkéből. Az ilyen és ehhez hasonló, tárgyközpontú megoldásokon keresztül az autista regényalakok írásban alkotják meg saját, atipikus identitásukat egy új nyelvjáték részeseként, ahogy azt Hacking is sugallta.

A disszertáció fényt derített rá, hogy megfigyelhető egy többé-kevésbé bújtatott fejlődésregény-szál, amelynek során az autizmussal élő szereplő a társas helyzetek egyre jobban informált, tudatosabb olvasójává válik. A regények vezérnarratívája a megismerés, a nem-tudásból a tudás állapotába átmenet, és az ár, amit a tudásért fizetünk. A könyvek lapjain az önismeret, mások megismerése és az eltérő elmeműködések ismerete összekapcsolódni látszik, mintha elválaszthatatlanok volnának. *A sötét sebességében* mutatkozik ez meg a legdirektebben. Lou kitanulja, hogyan működnek az emberi agyak, és fel tudja használni ezt a tudást, hogy kezébe vegye a saját sorsát, és ne használják ki többé, de ez a metatéma kitűnik a többi mű cselekményéből is. A regényekben az önismeret és a narratív ismeretek megszerzése közösen ébreszti rá a főszereplőket saját helyzetükre, és arra készíti őket, hogy kialakítsanak maguknak egy új, neurokozmozopolita identitást.

A neurokozmozopolita személyiség eredendően hibrid. Azok az autizmussal élő szereplők, akik eljutottak ebbe a stádiumba, már könnyebben megtalálják a helyüket a világban, az autista szemszög mellett megjelenik egy másik nézőpont, amivel egyfajta szociális térlátáshoz jutnak. Azok az NT szereplők, akik betekintést nyernek az autista elme működésébe, és ezt a tudást nem hessegetik el furcsaságként, elfogadóbb magatartást tanúsítanak azokkal a szereplőkkel szemben, akik rajta vannak a spektrumon, tudnak az ő fejükkal is gondolkodni, és viszont. Disszertációmban arra a megállapításra jutottam, hogy a neurokozmozopolitizmus egy olyan modell, amelyben a „normális” szereplők feladják a NT privilégiumokat az autisztikus személy boldogulásáért cserébe, ezért is válik az utóbbiaknak könnyebbé, hogy kinyilvánítsák személyes igényeiket, mert eltérő viselkedésüket nem stigmatizálja a környezetük. A kölcsönös érthetőség jegyében átalakuló interakciók nem „normalizálják” az autista szereplőt, de nem is „autizálják” a neurotipikus karaktereket, hanem a közös elbeszélések révén újradefiniálják a norma szerepét a társas viselkedésben.

Bár megadtam rá a történeti okokat, hogy miért épp mostanában vált felkapott témává az irodalomban az eltérő elmeműködésnek éppen ez a válfaja (ahogy a XIX. sz. vége felé a Doppelgängereknek és a hasadt személyiségeknek volt irodalmi kultusza), doktori értekezésemben azt is megjegyeztem, hogy az autizmus varázsa nem fog egyhamar megkopni. Van az autista elmében valami, ami mélyen emberi, egyetemes gondolatokra ébreszti a társas világra reflektálni óhajtó írókat. Az autista emberek sorsa kiemeli az emberi sors néhány állandóját, mint pl. azt a bizonytalanságot, ahogy másoknak érzelmeket, viselkedésének értelmet tulajdonítunk, vagy a családi viszonyok, a következő generációra hagyott örökségünk miatti aggodalmainkat. Ezért is lehet, hogy Moon könyvét kivéve mindhárom könyvben helyt kapnak az autizmussal élő gyerekek és kamaszok. A disszertációban ezért álltam ki egy univerzalizáló beszédmód mellett, amely idegenül

hathat az angolszász kultúratudományban bevett szociológiai, osztályozó szemlélet ismeretében. Mégis kulcsfontosságúnak tartottam, hogy egy mégoly eltérő, különálló osztályt alkotó embertípus, mint az autizmussal élő személy esetében is meghaladjam az egyedi hang artikulálását dokumentáló, etnográfiai értelmezést, és megteremtsem egy inkluzív, összefogó, szolidáris értelmezői norma alapjait. Ennek azonban az lett a következménye, hogy írásomban visszahelyeztem a liberális, humanista alapokon nyugvó emberképet korábbi trónusára, ami mostanság nem örvend túl nagy népszerűségnek a kritikai elméletek filozófiájában.

Erre ad csattanós választ a disszertáció egy másik altémája, a tárgyközpontú ontológia, annak is az Ian Bogost-féle „idegen fenomenológiája.” Ugyanis míg az autista ember neurotipikusokhoz fűződő viszonya szolgáltatja a cselekmény fő hajtóerejét, ezáltal nagyon is emberi dolgok köré csavarva a regényt, az autista szemszög behoz egy új, a liberális humanizmust meghaladó, szenvtelenebb filozófiai szemléletet. Ez a történetvezetés síkján észrevehető a leginkább, de a narratológiai trükkökben válik a legérdekesebbé. Mintha ezeken keresztül juttatnák az írók kifejezésre azt az alkudozási munkát, amit azért végeznek, hogy az autistákat humánusabban ábrázolják, miközben megpróbálnak érvényt szerezni egy sztoikus, lapos ontológiájú világképnek. Azt, hogy e kettőnek az összeegyeztetése mennyire lehet hosszútávon sikeres, éppen az autizmusregények jövője mutathatja meg, ezért érdemes lesz a későbbiekben is figyelemmel kísérni a műfaj alakulását.

A kutatás kiterjesztésének lehetőségei

Értekezésem a jelenlegi formájában is teljes olvasmány, de az írás során találtam olyan mellékszálakat, amelyeket érdemes lett volna még bővebben kifejteni, csak messzire vittek volna munkám főcsapásától. Nyilvánvaló, hogy egy disszertációt újabb regények melléolvasásával lehet a legegyszerűbben kiterjeszteni. Csakhogy ez egyben a legfantáziátlanabb megoldás is, amely nem sok újdonsággal vagy radikálisan különböző eredményekkel kecsegtet. Ez egyfelől a hermeneutikai munka természetéből adódik, hiszen egy-egy értelmező igencsak a maga képére tudja formálni olvasatait, de ugyanígy következik az autizmusregények meglehetősen szűk tematikus fókuszából. Mégis látom az értelmét annak, hogy új könyveken teszteljük az értelmezői keret robosztusságát, mivel könnyen lehet, hogy a regények számának emelésével újabb metatémák rajzolódnak ki, amelyeket e néhány könyv különbségei elfednek. Másrészt az apró különbségek sokkalta nagyobb jelentéssel bírnak, ha egy nagy elemszámú korpuszból csak *egy* regény lóg ki valamilyen érdekes narratológiai megoldással. Így aztán még egy ilyen egyszerű hozzáolvasásnak is módszertani jelentősége lehet, amennyiben az értelmező átáll egy kevésbé szoros szövegolvasói stratégiára.

Az autizmusregények nem csak *sui generis* érdekesek, az értelmi fogyatékoság irodalmi ábrázolása miatt. A további kutatások elindulhatnak egy olyan irányba is, ahol nagyobb hangsúlyt kapnak a mellékes műfaji funkciók vizsgálata, talán némi olvasásszociológiai felhanggal. Az igényes lektúrirodalom nem kapta meg a neki kijáró irodalomtudományi figyelmet, tekintve, hogy az irodalmárok közül sokan elég sekélyesnek, kiszámíthatónak, irodalmi értéktől mentes terméknek tartják ezeket a műveket. De ennek ellenére a könyvpiacnak és az emberek irodalomról alkotott képének szerves részét képezik, az irodalomtudósoknak pedig érdemes alaposabban tanulmányozni ezt a műfajt is. Rámutathatnának, hogy mennyiben erősítik vagy forgatják fel a középosztályban őshonos értékrendet, hogyan vélekednek ezek a könyvek a családról, a nevelésről, munkáról, szórakozásról, az olvasatokat hogyan befolyásolják a hús-vér olvasók szociológiai státusza, identitása. Ez pedig egyenes úton vezet az empirikus recepciókritikai

kutatómunkához, amely kézenfekvő módszer az olvasók empátiás válaszainak elemzésére. Hasonló kezdeményezés indult el Marco Caracciolo részéről, de ő internetes vásárlói kritikák szemléléséből vonta le a maga következtetéseit, egy olyan megnyilvánulási formából, amelynek termékei talált szövegek, nem pedig egy koncentrált, hipotézis tesztelésére alkalmas, kutató által kontrollált adatforma. Az autizmusregények empirikus, kérdőíves vagy interjúkutatása elősegítheti a Suzanne Keen által kidolgozott szerzői empátiakeltés pontos mechanizmusainak feltárását.

Érdekes lehetne továbbá azt is megvizsgálni, hogy a disszertáció által felállított, egybecsengő és neurokozmozopolita értelmezői keret mennyire alkalmas más típusú, mondjuk neurotipikus narratívák olvasására. Az általánosíthatóság, a módszertani érvényesség határainak eldöntésére átgondolt, széles merítésű korpusz átolvasásával lehet csak válaszolni. Attól tartok, hogy túl specifikus az autizmusregény mint műfaj ahhoz, hogy az értekezésemben kibontakozó értelmezői stratégia a műfaj határain túl meghökkentő, újszerű olvasatokat eredményezzen. Az autizmusregények igényeinek megfelelően alakítottam a kognitív narratológia eszköztárát, és ez egyetlen kutatási projektben lehet igazán érdekes, ott viszont nagyon: mert mi van, ha olyan szövegekre bukkanunk az autizmus diagnózisa előtti időkből, amelyek feltűnő hasonlóságot mutatnak a disszertációmban megjelölt ábrázolásmóddal? Hatalmas nyereség volna, ha így új szövegekhez juthatnánk a tizenkilencedik vagy korai huszadik századi irodalomból. Bár egy korábbi alkalommal már óva intettem a kutatókat, hogy elhamarkodottan autistának bélyegezzenek minden, társas viselkedésében furcsa szereplőt, az elvi lehetőségét nem tartom kizártnak, hogy egy ilyen könnyen felismerhető embertípusnak korábbi lenyomatai volnának az irodalmi hagyományban. Ezt a munkát azonban csak körültekintően, alázatosan szabad végezni, mert a neurológiai kánongyártás erősen önigazoló tevékenység – halott szerzőket, sohasem élt szereplőket igen nehéz diagnosztizálni, és fennáll a veszélye, hogy az autizmus kategóriája kiüresedik, ha minden furcsaságot egy kalap alá veszünk.

Az a narratológiai út, amelyen jártam, testhezálló volt az írott szöveg értelmezéséhez, de az autizmus majdnem minden médiumon belül megtalálható. Az Asperger-szindrómával vagy autizmussal élő személyek meghódították a filmeket, sorozatszárak lettek, több színházi előadás, performansz, sőt, még musical is íródott az autizmusról. Egy transzmediális fókuszú tanulmány sokat segítené az irodalomtudósoknak is, hogy lássák, mi változik egyik médiumról a másikra. Ennek ékes példája az *A kutya különös esete az éjszakában*-előadás, amit Budapesten, a Centrál Színházban láttam. Nagyon érdekelt, hogyan fogja a rendező megoldani azokat a cselekményből kilógó fejezeteket, amelyekben Christopher a csillagászatról vagy a statisztikáról beszél. Meglepődtem, amikor láttam, hogy ezeket a passzusokat *Siobhan* olvassa Christopher könyvéből, míg Kovács Krisztián játssza a szerepét. Szerintem szép példája ez annak a médiumokon átívelő megoldásnak, amely úgy adaptálja Haddon történetét, hogy nem vész el a színpadon sem az az egymásrataltság, amire Christopher a szövegében utal. Ilyen, és ennél sokkal jobb, elméletileg alaposabban megtámogatott, szerteágazóbb olvasatokkal pontosabb képet kaphatunk arról, hogy miért van ekkora jelentősége a fikciónak és a színlelésnek a képzeletünk által megteremtett autisták ábrázolásában.

A DISSZERTÁCIÓHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK LISTÁJA

- “Ahány autista, annyi élet: Az autistalét tapasztalatai az önéletírásban és a regényekben.” (2015-ben elfogadva). *Filológiai közlöny*.
- “Autistic Consciousness Represented: Fictional Mental Functioning of a Different Kind.” (2015-ben elfogadva). *Novelistic Inquiries into the Mind*. Szerk. Joanna Teske és Grzegorz Maziarczyk. Lublin: N/A.
- “‘No One Who Minds Is Here’: Redesigning the ‘Social Norms of Cognition’ for the Contemporary Autism Novel.” [“Itt senki sem elmélkedik rajtam kívül”: A megismerés társadalmi normáinak átalakítása az autizmus irodalmának kutatásához]. *Americana E-Journal* 9.2 (2013. ősz). Elérhető: <http://americanajournal.hu/vol9no2/makai>. Dátum: 03/24/2014.
- “Autism’s Loose Canon: Finding the Artist, Not The Autist.” [Az autista kánongyártás taktikái: Autisták helyett művészek]. In: *Trends in American Culture in the Post-1960s Period: Proceedings of the 9th Biennial Conference of the Hungarian Association of American Studies*. Eger: Líceum Kiadó (2013): 221-232.
- “Autlook – methods for representing autism in contemporary Anglophone literature.” [Kilautó: Kitekintés az autizmus kortárs angolszász irodalmi reprezentációira]. In: *X. Grastyán Konferencia országos interdiszciplináris konferencia előadásai*. Szamonek Vera és Czeferner Dóra, szerk. (2012), Pécs: PTE Grastyán Endre Szakkollégium, 213-219.
- “The Paradox of Reading Autistic Fiction.” [Az autizmus-regény befogadásának paradoxonai]. (2013-ban publikálásra elfogadva) In: *Proceedings of the Relational Forms II: Ex Certa Scientia Conference*. Szerk. Márcia Lemos és Miguel Ramalhe Gomes. Porto: N/A.

A DISSZERTÁCIÓHOZ KAPCSOLÓDÓ KONFERENCIAELŐADÁSOK LISTÁJA

- “Mind the Empathy Gap: The Autism Novel on the Border of Disability Studies and Cognitive Literary Theory”
Helyszín: European Narratology Network 4 Conference: Modelling Narrative across Borders, Ghent, Belgium, 2015. április 16-18.
- “Towards a Consilient Literary Interpretation of Autism Novels: Elizabeth Moon’s *Speed of Dark* as Case Study”
Helyszín: HUSSE 11 – 11th Conference of the Hungarian Society for the Study of English, Budapest, 2013. január 24-26.
- “The Paradox of Reading Autistic Fiction”
Helyszín: Relational Forms II: Ex Certa Scientia, Porto, 2012. december 13.
- “Autlook – methods for representing autism in contemporary Anglophone literature”
Helyszín: IV. International and X. Nationwide Interdisciplinary Grastyán Conference, Pécs, 2012. április 12.
- “Autism’s Loose Canon: Finding the Artist, Not The Autist”
Helyszín: HAAS-9: Trends in American Culture in the Post-1960s Period, Eger, 2012. május 12.

- “Reading Minds and Bodies: Social Biosemiotics, Empathy and the Autistic Mind in Literature”
Helyszín: BAS 2012 Conference, Temesvár, 2012. május 13.
- “Acting Aut: Performing Autistic Selves on the Screen”
Helyszín: Re-Conceptualising Performance: Second International PhD Forum, Salzburg,
2012. jan 18.